

Ossowski, Leszek

Sprawozdanie z działalności Towarzystwa : Sprawozdanie z działalności Wydziałów TNW : Wydział I językoznawstwa i historii literatury : Streszczenia : Współczesny polski i rosyjski akcent wyrazowy w ujęciu konfrontatywnym

Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 50, 102-110

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

sztalcenia (np. *Ulisses* Joyce'a zauważył na rozwoju powieści jako gatunku.

Studium, którego streszczenie przedstawiłem, jest rozdziałem zbiorowego podręcznika teorii literatury, pisanego przez autorów z różnych krajów; w wersji francuskiej podręcznik ów ukaże się nakładem Presses Universitaires de France.

Leszek Ossowski

WSPÓLCZESNY POLSKI I ROSYJSKI AKCENT WYRAZOWY W UJĘCIU KONFRONTATYWNYM

I

Najbardziej wyraźna granica typologiczna między językami polskim i rosyjskim odnosi się do zjawisk dotyczących akcentu. Przy porównaniu polskiego akcentu wyrazowego z rosyjskim od razu uwidoczniają się zasadnicze różnice występujące między tymi akcentami. Różnice te właśnie wywołują znane nam wszystkim trudności powstające u Polaków uczących się języka rosyjskiego i pragnących prawidłowo akcentować wyrazy rosyjskie. Natomiast dla Rosjan, którzy uczą się języka polskiego, prawidłowe akcentowanie wyrazów polskich nie przedstawia już większych trudności.

Sytuację tę można wyjaśnić tylko w ten sposób, że akcent polski, w przeciwieństwie do akcentu rosyjskiego, nie jest zjawiskiem skomplikowanym. Akcent polski ma charakter fonetyczny, ponieważ wyrazy polskie mają stałe miejsce akcentu. Jak wiadomo, miejscem tym jest przeważnie przedostatnia sylaba wyrazu. Akcentowanie trzeciej (np. *chodzi^{li}śmy*) lub czwartej (np. *chodziliby^śmy*) sylaby od końca wyrazu nie posiada w języku polskim żadnego funkcjonalnego znaczenia, ponieważ jest w tym języku li tylko wariantem fonetycznym akcentuacji przedostatniej sylaby. Jak wiadomo, warianty te stopniowo wychodzą w potocznej mowie z użycia, ustępując miejsca akcentowi występującemu na przedostatniej sylabie wyrazu (np. *chodzi^{li}śmy*, *chodziliby^śmy*). I wreszcie język polski mając akcent fonetyczny charakteryzuje się fonetyczną przewidywalnością miejsca akcentu w wyrazie.

Natomiast akcent rosyjski nie oznaczany na piśmie i występujący podczas mówienia i czytania na głos jest zjawiskiem, w porównaniu z akcentem polskim, znacznie bardziej skomplikowanym. Złożoność akcentu rosyjskiego polega na tym, że w przeciwieństwie do języka polskiego, w którym wyrazy charakteryzują się stałym miejscem akcentu (przedostatnia sylaba), język rosyjski posiada akcent występujący na dowolnej sylabie wyrazu. Akcent ten przeważnie jest nieruchomy,

akcent taki pada zawsze na ściśle określoną sylabę wyrazu we wszystkich formach paradygmatu deklinacyjnego lub koniugacyjnego. Np. *moróz, moróza, morózu, moróž, moróžom, o moróžie; moróży, moróžow, moróžam, moróży, moróžami, o moróžach* lub *niesú, niesiósž, niesiót, niesióm, niesiótie, niesút.*

W przeciwieństwie do akcentu nieruchomego akcent ruchomy w języku rosyjskim pojawia się w niewielkiej liczbie wyrazów, które za to odznaczają się wysoką częstotliwością, frekwencją występowania w procesie mówienia.

Ale to jeszcze nie wszystko. Język rosyjski odróżnia się od języka polskiego i przez to, że nie mając akcentu fonetycznego posiada akcent morfologiczny, ponieważ zmiana miejsca akcentu w odmianie wyrazu daje inną formę morfologiczną, np. *izbý* gen. sing., ale *izby* nom. -acc. pl. W języku polskim nie obserwujemy takiego zjawiska.

Posiadając akcent morfologiczny, język rosyjski charakteryzuje się morfologiczną przewidywalnością miejsca akcentu w wyrazie, w przeciwieństwie do języka polskiego, w którym istnieje (jak już wyżej wspominaliśmy) fonetyczna przewidywalność.

Dzięki istnieniu w języku rosyjskim morfologicznej przewidywalności miejsca akcentu w wyrazie powstała możliwość na płaszczyźnie uogólnienia określenia systemu akcentu rosyjskiego.

Jeżeli w języku polskim przewidywalność fonetyczna miejsca akcentu w wyrazie nie ma żadnych ograniczeń, to w języku rosyjskim przewidywalność morfologiczna jest już ograniczona. Ograniczenie przewidywalności morfologicznej miejsca akcentu w wyrazie rosyjskim jest wynikiem leksykalizacji akcentu morfologicznego. System akcentu rosyjskiego leksykalizując się, stopniowo jest usuwany ze współczesnego języka rosyjskiego, ponieważ przy zetknięciu się leksyki z morfologią, to jest poszczególnych zjawisk z ogólnymi, zwykle zwycięża zjawisko poszczególne, w danym wypadku leksyczne.

W rezultacie akcent rosyjski jest obecnie nie tyle morfologicznym, co leksyko-morfologicznym akcentem. Jak wiadomo, nie tylko zmiana miejsca akcentu w odmianie wyrazu daje inną formę morfologiczną (np. cytowany już nom.-acc. pl. *izby* wobec gen. sing. *izbý*), ale również i zmiana miejsca akcentu w wyrazie daje inny wyraz (np. *múka* — męka i *muká* — mąka). A zatem, jak przy zmianie miejsca akcentu w odmianie wyrazu zmienia się gramatyczne znaczenie wyrazu, tak i przy zmianie miejsca akcentu w wyrazie zmienia się leksyczne znaczenie wyrazu. Inaczej mówiąc, współczesny akcent rosyjski jest nie tylko indywidualną cechą formy morfologicznej wyrazu, ale również jest i indywidualną cechą wyrazu. W języku polskim podobnego zjawiska nie obserwujemy.

Jak widzimy, skomplikowany obraz akcentu rosyjskiego jest wywołany jego morfologizacją i przede wszystkim leksykalizacją. Ale to

jeszcze nie wszystko. Opis akcentu rosyjskiego jeszcze bardziej komplikuje się na skutek istnienia w a r i a n t ó w a k c e n t o w y c h, nie należących do rzadkich zjawisk i pojawiających się nieregularnie, to jest tylko w niektórych wyrazach (np. *piétla* i *pietlá*, ale tylko *lípa* i tylko *czertá*) i w niektórych formach morfologicznych wyrazu (np. acc. sing. *izbú* i *izbu*, podczas gdy we wszystkich pozostałych przypadkach jest tylko *izbá*, *izbý*, *izbié*, *izbój*, *w izbié*, *izby*, *izbam* i tak dalej).

Należy jednak dodać, że wyrazy i formy morfologiczne wyrazów charakteryzujące się wariantami akcentowymi odróżniają się od wyrazów i form morfologicznych wyrazów pozbawionych wariantów akcentowych w ten sposób, że u tych ostatnich — jak widzieliśmy — zmiana miejsca akcentu w wyrazie i w formie morfologicznej wyrazu zawsze wywołuje inny wyraz lub inną formę morfologiczną wyrazu, natomiast u tych pierwszych — nie wywołuje. Należy porównać funkcję, którą spełnia akcent w wyrazach *múka* i *muká*, i jego rolę w wyrazie *piétla* i *pietlá* lub porównajmy funkcję akcentu w formach *izbý* gen. sing. wobec *izby* nom-acc. plur. i jego rolę w formie acc. sing. *izbú* i *izbu*. A więc przy braku wariantów akcentowych w wyrazie i w formie morfologicznej wyrazu akcent charakteryzuje się zdolnością odróżniania leksycznych i gramatycznych znaczeń wyrazów i form morfologicznych wyrazów, a przy występowaniu wariantów akcentowych w wyrazie i w formie morfologicznej wyrazu — akcent traci tę zdolność.

W wyniku leksykalizacji rosyjskiego akcentu morfologicznego i w związku z występowaniem wariantów akcentowych powstają wyjątkowe trudności nie tylko dla cudzoziemców uczących się języka rosyjskiego, ale i dla samych Rosjan, ponieważ sformułowanie dokładnych, precyzyjnych reguł, określających miejsce akcentu w wyrazie rosyjskim w płaszczyźnie morfologicznej w większości wypadków jest trudne. Zagadnienie dotyczące miejsca akcentu w wyrazie rosyjskim rozstrzyga się obecnie nie tylko morfologicznie, to jest w stosunku do danej kategorii morfologicznej, ale i z punktu widzenia leksyki, to jest w odniesieniu do każdego oddzielnego wyrazu, odnoszącego się do danej kategorii morfologicznej.

W ten sposób nie tylko cudzoziemcy uczący się języka rosyjskiego, ale również i Rosjanie, we wszystkich wątpliwych wypadkach, powstających przy określaniu miejsca akcentu w wyrazie, sięgają nie tyle do podręczników gramatycznych, w których podany jest system akcentu rosyjskiego, lecz do słowników współczesnego literackiego języka rosyjskiego, a zwłaszcza do s p e c j a l n y c h słowników, poświęconych rosyjskiej literackiej wymowie i akcentowaniu wyrazów.

Do takich specjalnych słowników należy zaliczyć: *Słowař udarienij dla rabotnikow radio i tielewidienija*, Moskwa 1960; *Russkoje litieraturnoje udarienije i proiznoszenije*, Moskwa 1955; *Ruskoje litieraturnoje prioiznoszenije i udarienije*, Moskwa 1959; *Trudnosti słowoupotriebleniju*

i warianty norm rosyjskiego literackiego języka, Leningrad 1973. Należy dodać, że w drugim i trzecim z wyliczonych tu słowników oznaczony jest nie tylko akcent wyrazowy, to jest główny, ale został również uwiidoczniiony akcent poboczny.

W wyniku leksykalizacji rosyjskiego akcentu morfologicznego i występowania wariantów akcentowych, pojawiających się tylko w niektórych wyrazach i w niektórych formach morfologicznych wyrazów, miejsca akcentu w wyrazie rosyjskim w większości wypadków przewidzieć nie można, w przeciwieństwie do języka polskiego, w którym można przewidzieć miejsce akcentu. Świadczą o tym wyrazy rosyjskie morfologicznie jednorodne, ale rozróżniające się akcentem. I tak na przykład rzeczowniki prymarne, niemotywowane rodzaju żeńskiego zakończone na samogłoskę *-a*, z akcentem nieruchomym i z jednosylabowym pierwiastkiem, tworzą następujące odmiany: w jednych wyrazach akcent występuje na pierwiastku (np. *lípa*), w innych na końcówce (np. *czertá*) i wreszcie w jeszcze innych (przy istnieniu wariantów akcentowych) — na pierwiastku (np. *piétla*) lub na końcówce (np. *pietlá*).

Jeżeli zaś pierwiastek jest dwusylabowy, wówczas w jednych wyrazach akcent nieruchomy spoczywa na początkowej sylabie pierwiastka (np. *jágota, ráduga, pázucha, kátorga*), w innych wyrazach — na końcowej sylabie pierwiastka (np. *łópáta, kalína, doróga, biesiédá*) i wreszcie w jeszcze innych wyrazach — na końcówce (np. *konurá, koczergá, pielená, pustielgá*).

Przy pierwiastku składającym się z trzech sylab akcent nieruchomy występuje: na początkowej sylabie pierwiastka (np. *jászczerica, pádczerica*), na przedostatniej sylabie pierwiastka (np. *czeriómucha, smoródina*), na końcowej sylabie pierwiastka (np. *kukurúza, bużeniína*). Uważamy, że wszystkie te rzeczowniki, z punktu widzenia współczesnego rosyjskiego języka literackiego, są niemotywowanymi, prymarnymi.

Najwyraźniej pojawiają się trudności wówczas, kiedy chcemy określić miejsce akcentu ruchomego w ramach wyrazu. Na przykład: prymarne, niemotywowane rzeczowniki rodzaju żeńskiego zakończone w nom. sing. na samogłoskę z akcentacją ruchomą tworzą 9 odmian ruchomości, włączając tu i formy charakteryzujące się wariantami akcentowymi.

A oto te odmiany:

1. Sing. nom. *ruká*; acc. *ríku*; plur. nom.-acc. *rúki*; dat. *rukám*.
2. Sing. nom. *ziemlá*; acc. *ziémlu*; plur. nom.-acc. *ziémlí*; dat.: *ziémlam*.
3. Sing. nom. *swieczá*; acc. *swieczú*; plur. nom.-acc. *swiéczi*; dat. *swieczám*.
4. Sing. nom. *trawá*; acc. *trawú*; plur. nom.-acc. *tráwy*; dat. *tráwam*.
5. Sing. nom. *stroká*; acc. *strokú* i dopuszczalnie *stróku*; plur. nom.-acc. *stróki*; dat. *strokám*.

6. Sing. nom. *rieká*; acc. *riéku* i *riekú*; plur. nom.-acc. *riéki*; dat. *riekám* i dopuszczalnie *riékam*.

7. Sing. nom. *kosá* — kosa, nie zaś warkocz; acc. *kósu* i *kosú*; plur. nom.-acc. *kósy*; dat. *kósam*.

8. Sing. nom. *wierstá*; acc. *wierstú* i *wiórstu*; plur. nom.-acc. *wiórsty*; dat. *wiórstam*.

9. Sing. nom. *wońá* fala; acc. *wońú*; plur. nom.-acc. *wóńny*; dat. *wońám* i dopuszczalnie *wóńnam*.

Akcentacja wszystkich tych 9 odmian ruchomości (ma się tu na uwadze odmiany zarówno występujące z wariantami akcentowymi, jak i pozbawione ich (pochodzi z jednego źródła, którym jest słownik *Russkoje literaturnoje proiznoszenije i udarienije*, Moskwa 1959).

Dziewięć odmian rosyjskiego akcentu ruchomego ustaliliśmy dla nominatiwu, accusatiwu obu liczb i dla datiwu liczby mnogiej. Okazuje się jednak, że akcent ruchomy może występować na różnych sylabach w wyrazie i w innych przypadkach. I tak na przykład w genitiwie liczby mnogiej, przy jednakowej końcówce zerowej, w jednych wyrazach akcent występuje na początkowej sylabie pierwiastka (np. *só sien*, *mió tiel*), w innych — na końcowej (np. *siestiór*, *owiec*). Również w locatiwie liczby mnogiej istnieją wyrazy, w których akcent ruchomy może występować na różnych sylabach w wyrazie. Mam na myśli rzeczownik *wiersta*, który w locatiwie liczby mnogiej w zależności od kontekstualnego okrażenia w ciągu procesu mówienia charakteryzuje się akcentem, występującym albo na pierwiastku (*isczislénije w wiórstach*), albo na końcówce (*on żywiót w dwóch wierstách*).

I wreszcie przy pierwiastku dwusylabowym w jednych wyrazach akcent ruchomy waha się pomiędzy końcówką i początkową sylabą pierwiastka (np. nom. sing. *gołowá* i nom. plur. *gó łowy*), w innych natomiast wyrazach — pomiędzy końcówką i końcową sylabą pierwiastka (np. nom. sing. *striekozá* i nom. plur. *striekó zy*).

Dotychczas opisując akcent rosyjski i porównując go z akcentem polskim rozpatrywaliśmy tylko takie wyrazy, które występowały z jednym akcentem. Ale, jak wiadomo, w języku rosyjskim istnieją wyrazy zawierające dwa, a nawet kilka akcentów. Wśród tych akcentów jeden akcent, a mianowicie ostatni, jest w obrębie wyrazu akcentem głównym, natomiast wszystkie pozostałe akcenty poprzedzające go są akcentami pobocznymi.

Akcent poboczny występuje przede wszystkim w wyrazach złożonych, które są jednocześnie wielosylabowymi, np. *czelowièkonienawístniczestwo*, *wòdogriàzieleczebica*, *triòchsòtsorokàczetyriòchmietrówyj* itd. Oczywiście akcenty poboczne komplikują opis akcentu rosyjskiego, ale nie do tego stopnia, jak to ma miejsce w związku z leksykalizacją rosyjskiego akcentu morfologicznego i występowaniem w niektórych wyrazach i w niektórych formach morfologicznych wyrazów wariantów akcento-

wych. Ten fakt należy sobie wytłumaczyć tylko w ten sposób, że akcent poboczny w języku rosyjskim odgrywa drugorzędną rolę, nie należąc, w przeciwieństwie do akcentu głównego, do systemu języka. Inaczej mówiąc, akcent poboczny w przeciwieństwie do głównego nie podlega uogólnieniu, znajdując się tylko na płaszczyźnie obserwacji. Świadczy o tym możliwość niebrania pod uwagę akcentu pobocznego w czasie badania zagadnień akcentologicznych. Postępowanie odwrotne byłoby niemożliwe: nie można badać akcentu pobocznego bez uwzględnienia akcentu głównego, ale szczegółowy opis systemu akcentu rosyjskiego, jak to już pokazała praktyka, jest w zupełności możliwy bez opisu akcentu pobocznego. Taki opis, z pominięciem akcentu pobocznego, jest całkowicie ścisły, dokładny i pełny. Na przykład Jerzy Kuryłowicz opisał system akcentu rosyjskiego, poprzestając na akcencie głównym. Mam na myśli jego artykuł *Sistiemą russkogo udarienija* opublikowany w książce *Oczerki po lingwistike. Sbornik statiej*, Moskwa 1962, s. 436—444.

Dla pełni obrazu należy jeszcze dodać, że tylko akcent główny jest zaznaczony w słownikach odnoszących się do współczesnego rosyjskiego języka literackiego. Są to następujące słowniki:

Słownik współczesnego rosyjskiego literackiego języka Akademii Nauk SSSR w 17-tu tomach, Moskwa-Leningrad 1948—1964;

Tłumaczeniowy słownik rosyjskiego języka, pod ried. prof. D. N. Uszakowa w 4-ch tomach, Moskwa 1935—1940;

Słownik rosyjskiego języka Akademii nauk SSSR w 4-ch tomach, Moskwa 1957—1961;

Słownik rosyjskiego języka, zostawlenyj S. J. Ożegowym, opublikowany w jednym tomie i mający kilkanaście wydań. Należą tu i s p e c j a l n e słowniki:

Obratnyj słownik rosyjskiego języka, Moskwa 1974;

Ortograficzeskij słownik rosyjskiego języka, mający wiele wydań;

Słownik inostrannyh słów, publikowany w wielu wydaniach;

Słownik-sprawocznik po materiałom priessy i literatury 60-ch godow. Nowyje słowa i znaczenija, Moskwa 1971;

Trudnosti słowoprotieblenija i warianty norm rosyjskiego literackiego języka, Leningrad 1973.

Zaznaczany jest również tylko akcent główny w tak zwanych „chriestomatijach” przeznaczonych dla nierosyjskich szkół i opublikowanych w Związku Radzieckim.

Jedynym wyjątkiem, gdzie obok akcentu głównego oznaczany jest akcent poboczny, są dwa „słowari-sprawoczniki” opublikowane pod redakcją R. I. Awanieszowa: *Russkoje literaturnoje udarienije i proiznoszenije*, Moskwa 1955, oraz *Russkoje literaturnoje proiznoszenije i udarienije*, Moskwa 1959.

W wyrazach złożonych, do których omówienia z kolei przechodzimy, charakteryzujących się występowaniem jednego lub kilku akcentów

pobocznych, akcent główny będąc ostatnim akcentem w wyrazie złożonym może znajdować się na dowolnym morfemie wyrazu, w związku z czym nie da się przewidzieć miejsca jego występowania. I tak akcent główny może padać na prefiks *wódowýpusk*, na pierwiastek — *lèsoposàdka*, na sufiks *lèsopilénije*, na końcówkę — *lèsopołosá*.

Miejsca występowania akcentu pobocznego w wyrazach złożonych również nie da się przewidzieć, ponieważ w jednych wyrazach akcent poboczny występuje na pierwiastku, np. *wódogriàzieleczebica*, natomiast w innych wyrazach — na końcówce, np. *stòsorokàwošmidniéwnyj*.

Podsumowując dochodzimy do wniosku, że trudności, z jakimi spotykają się Polacy uczący się języka rosyjskiego i chcący prawidłowo akcentować wyrazy rosyjskie, polegają na tym, iż miejsce akcentu w wyrazach polskich zawsze można przewidzieć, natomiast miejsca akcentu w wyrazach rosyjskich w wielu wypadkach przewidzieć się nie da.

Taki stan rzeczy w języku rosyjskim powstał w wyniku całego szeregu przyczyn, do których zaliczyć należy: występowanie akcentu na różnych sylabach w wyrazie, jego ruchomość, jego morfologizację i następnie po zmorphologizowaniu się jego leksykalizację, występowanie wariantów akcentowych, pojawiających się tylko w niektórych wyrazach i w niektórych formach morfologicznych wyrazów, a więc nieregularnie, i wreszcie możliwość pojawienia się w wyrazach złożonych akcentu pobocznego lub kilku akcentów pobocznych.

Należy zaznaczyć, że dla Polaków uczących się języka rosyjskiego, jak i dla wszystkich Słowian, których języki charakteryzują się stałym miejscem akcentu w wyrazie (w języku polskim — przedostatnia sylaba wyrazu, w języku czeskim — początkowa sylaba wyrazu), trudności przy opanowywaniu prawidłowego akcentowania wyrazów rosyjskich są znacznie większe niż u Słowian, mających w swoim języku akcent podobny do rosyjskiego, a więc występujący na dowolnej sylabie wyrazu i mogący być ruchomym.

Ale nie tylko osoby uczące się języka rosyjskiego, w tym również i Polacy, odczuwają trudności w dążeniu do prawidłowego akcentowania wyrazów rosyjskich, trudności te bowiem odnoszą się, chociaż w znacznie mniejszym stopniu, i do samych Rosjan. Oto co pisał wielokrotnie na ten temat (ostatni raz w 1974 r.) R. I. A w a n i e s o w, znawca akcentologii rosyjskiej. Przytaczam jego wypowiedź: „W tych słuczajach, kogda russkij jazyk jawlajetsia rodnym, prawilnost' udarjenja słow (to jest' miesto jego) do izwiestnoj stiepieni obiesiepiecziwajetsia tradicýjej, s dietstwa uswojennymi jazykowymi normami. Odnako eto odnositsia priezdie wsiego k słoju obszczeupotriebitelnoj i czasto upotrieblajemoj leksiki. Czto że kasajetsia słow mało upotriebitelnych i wnow' usawwajemych goworiaszczimi, to w nich diełajut oszybki lica, rodnój jazyk kotorych jawlajetsia russkim.

W tych że słuczajach, kogda russkij jazyk nie jawlajetsia rodnym,

wozmożność' oszybok w mieście udarienija znacitelno uwielicziwajet-sia. Oni stanowiatsia wozmożnymi czut' li nie wo wsiech nieodnoslož-nych słowach, tak kak otsutswujut twiordyje prawa, kotoryje mogli by objasnit', w kakich słuczajach udarienije padajet na pierwyj słog słowa, w kakich — na wtoroj i tak daleje”.

Wypowiedź ta znajduje się w książce A w a n i e s o w a *Russkaja litieraturnaja i dialektnaja fonietika*, Moskwa 1974, s. 88.

II

W związku z określeniem miejsca akcentu głównego w wyrazie rosyjskim występują w nauce dwa poglądy: jeden tradycyjny, fonetyczny; drugi — sformułowany przez Jerzego K u r y ł o w i c z a a — gramatyczny, ściślej morfologiczny.

A oto jego rozumowanie: ponieważ wyraz z punktu widzenia fonetycznego jest syntezą sylab, przeto akcentowaną sylabę występującą w obrębie wyrazu należy określać, licząc odległość do niej od końcowej (lub początkowej) sylaby wyrazu. I tak na przykład rosyjskie formy *moróz, moroza, morozami* z fonetycznego punktu widzenia występują z akcentem na końcowej, przedostatniej i na trzeciej sylabie licząc od końca wyrazu.

A ponieważ wyraz z punktu widzenia morfologicznego jest syntezą morfemów, przeto akcent wydzielający morfem w obrębie wyrazu (albo tylko określoną sylabę występującą w obrębie dwusylabowego lub wielosylabowego morfemu) ma charakter morfologiczny i spełnia morfologiczną funkcję. Dlatego z morfologicznego punktu widzenia akcent występuje nie na oddzielnych sylabach wyrazu, lecz przede wszystkim na oddzielnych morfemach w obrębie wyrazu. I tak na przykład rosyjskie formy *moroz, moroza, morozami* z morfologicznego punktu widzenia mają akcent nieruchomy, który występuje na końcowej sylabie dwusylabowego pierwiastka.

Zastosowanie morfologicznego punktu widzenia w celu określenia miejsca akcentu w wyrazach rosyjskich pozwoliło J. K u r y ł o w i c z o w i wnikliwie opisać w 1946 roku system akcentu rosyjskiego i w ramach tego systemu ustalić klasyfikację nieruchomego i ruchomego akcentu. Ustalenia te K u r y ł o w i c z opublikował w cytowanym już wyżej artykule *Sistiema russkogo udarienija*.

Ponadto K u r y ł o w i c z określił, na czym polega różnica, jaka zachodzi pomiędzy językiem polskim i rosyjskim na odcinku akcentacji. I tak język polski z tak zwanym stałym miejscem akcentu w wyrazie (przeważnie przedostatnia sylaba) charakteryzuje się akcentem fonetycznym w przeciwieństwie do języka rosyjskiego, mającego akcent morfologiczny. W rezultacie różnica, jaka zachodzi pomiędzy polską formą na-

rzędnika liczby mnogiej *rękami* i jej rosyjskim odpowiednikiem *rukami*, polega na tym, że w polskiej formie akcent, jako fonetyczny, występuje na przedostatniej sylabie wyrazu, a w rosyjskiej formie akcent, będąc morfologicznym, znajduje się na początkowej sylabie końcówki.

Sądzę, że metoda ścisłego określenia miejsca akcentu w obrębie wyrazów w językach polskim i rosyjskim, sformułowana przez Kurylowicza, powinna przeżyć swoje „drugie narodziny”, ponieważ posiada ona nie tylko wartość teoretyczną, ale metoda ta może znaleźć zastosowanie w praktyce i to zarówno w procesie nauczania języka rosyjskiego w środowisku polskim, jak i przy opracowywaniu dla tego środowiska nowych podręczników do nauki języka rosyjskiego.

Paulina Buchwald-Pelcowa

LITERATURA A KSIĄŻKA W OKRESIE RENESANSU I BAROKU

Temat tak sformułowany możemy omawiać w sposób bardzo rozmaity. W jego pozornej łatwości kryje się też sporo niebezpieczeństw metodycznych, w niektórych ujęciach także niebezpieczeństwo tautologii. Zaczniemy więc od próby pewnego sprecyzowania użytych tutaj w tytule słów. Wiele bowiem zależeć będzie od tego, jaki zakres przyjmiemy dla słowa „literatura” i w jakich kategoriach będziemy je rozpatrywać¹. Czy będziemy brali pod uwagę całość piśmiennictwa tych epok? Czy to, co zaliczamy do tak zwanej literatury pięknej? A w tym drugim usytuowaniu także od tego, jakie przyjmiemy kryteria literackości, zmienne przecież historycznie? Może mniej niebezpieczeństw kryje się za wyborem zakresu znaczeniowego słowa „książka”, choć i jej definicje są bardzo różne i jest ich wiele. Jednak w tym przypadku drogowskazem będzie nam to, iż książka jest przede wszystkim utrwalonym graficznie tekstem, zawierającym pewną treść i mogącym oddziaływać społecznie, czy też — stosując współczesną terminologię bibliologiczną — jest ona środkiem utrwalenia tekstu, narzędziem komunikacji i faktorem procesów zachodzących w świadomości indywidualnej i zbiorowej². Mniej ważna będzie więc w założeniu forma owego utrwalenia graficznego, to, czy będziemy mieli do czynienia z książką rękopiśmienną, czy też powieloną sposobem typograficznym lub odbitą z drzeworytów bądź miedziorytów, jeśli tylko tak utrwalony i rozpowszechniany tekst służy

¹ Por. T. Mikulski, *Historia literatury wobec zagadnień księgoznawstwa*, [w:] *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Wrocław 1951, s. 65—68; P. Buchwald-Pelcowa, *Historia książki a historia literatury. Evolucja poglądów*, [w:] *Dawna książka i kultura*, pod red. S. Grzeszczuka i A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław 1975, s. 247—262.

² K. Migoń, *Główne kierunki i perspektywy teorii księgoznawstwa*, „Studia o Książce”, t. 12, Wrocław 1982, s. 13.